

TÜSKÉS GÁBOR

A bűn fogalma és retorikája a *Confessio peccatoris*ban

A bűn/bűnbánat és a büntetés/bűnhődés a *Confessio peccatoris* alapvető gondolati alakzata.¹ A világ hívságainak egykor hódoló fejedelem és a megtért bűnös két, egymással szembenálló identitása közti párbeszéd végigvonul az egész szövegen. A soliloquiумok a lélekben dúló harcot ábrázolják, s egy sajátos pszichomachiát visznek színre.² Rákóczi morális tanítása, mely a hagyományos metafizikán alapul, és áthatja a kegyességi szimbolika, az erény és a bűn harcát állítja a középpontba. Azt, hogy volt-e Rákóczinak büntudata, s a mű megírása mennyiben szolgált az esetleges büntudattól való megszabadulás eszközeként, nem lehet pontosan meghatározni.

A *Confessio* a belső ember története, aki bűnössé stilizálja önmagát, miközben kutatja Isten ítéletét, és fürkészi a döntést további sorsáról. Mivel Isten eleve mindent tud róla, meg kell vallania bűneit, és vállalnia kell bűnös teremtmény-létét. Rákóczi alapvetően „megtért bűnös”-ként ábrázolja önmagát; „megtérés”-ét az önszeretettől való megszabadulásként, az Isten iránti szeretet felébredéseként és engesztelésként értelmezi. A bűnös és a bűnbánó szerepek metaforikus konceptualizációja a mű szimbólumszerkezetén belül értelmezhető. A bűn szimbólumai és metaforái az egész szöveg jelentésszerkezetét meghatározó, koherencia- és diskurzusteremtő összetevőként működnek.

A *Confessio* bűn-diskurzusát sajátos paradoxon jellemzi. Rákóczi egyrészt állítja, hogy bűnössége miatt nem tudja illő módon szeretni Istent. Másrészt hangsúlyozza,

- 1 A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója. A tanulmány német nyelvű változata: Gábor Tüskés, „Schuld und Sühne in der *Confessio peccatoris* von Fürst Ferenc Rákóczi II.”, *Simpliciana* 38 (2016): 379–414. A *Confessio peccatoris* idézett kiadása: Principis Francisci II. Rákóczi *Confessiones et Aspirationes Principis Christiani*, E codice Bibliothecae Nationalis Parisiensis edidit Commissio fontium historiae patriae Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapestini: Bibliopolium Academiae Hungaricae, 1876; a továbbiakban CP + lapszám). Összevetésként felhasználtam a *Confessio peccatoris* szövegének Juhász László által készített, Kenéz Győző és Érszegi Géza által javított, Dénesi Tamás által digitalizált, részben ellenőrzött átírását, valamint az eredeti kézirat mikrofilmjéről készített elektrosztatikus nagyítást, mely a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet Archívumában található. A Juhász-féle átírás elektronikus változatának rendelkezésre bocsátását Dénesi Tamásnak, néhány idézet forrásának azonosítását Knapp Évának, a latin idézetek ellenőrzését Lengyel Rékának köszönöm. A *Confessio* magyar szövegét Szepes Erika fordításában idézem: RÁKÓCZI Ferenc, *Vallomások*, szerk., jegyz., utószó HOPP Lajos, ford. SZEPES Erika (Pécs: Alexandra, [2003]; 1. kiadás: Szépirodalmi, 1979; a továbbiakban: Vall. + lapszám).
- 2 Gábor Tüskés, „Psychomachie d'un prince chrétien: Au carrefour des genres autobiographique et religieux. François II Rákóczi: *Confessio peccatoris*. I–II.”, *Chroniques de Port-Royal* 66 (2016): 401–426, 67 (2017): 323–341.

hogy épp a saját bűnösségének felismerése és a bűnök megvallása tette képpé Isten szeretetére. Az istenszeretet megszületésének feltételét az önszeretet megszűnésében jelöli meg.³ A saját bűnösségének belátása teszi lehetővé, hogy kedvező fényben ábrázolja megtért önmagát, és egzisztenciális szükséghelyzetét erkölcsi győzelemként értelmezze.⁴ Bűnösségének elfogadása egyszerre bizonyítja az élettörténet példaszerűségét, és feltétele a vágyott üdvösségnek. Az utalások a „bűnök”-re kivétel nélkül utólagos minősítések a „megtért” én perspektívájából,⁵ ugyanúgy, mint a megjegyzések Isten rendelkezéséről és az élettapasztalatok szimbolikus jelentőségéről.

A bűn-felfogás és a bűn-tematika irodalmiasításának vizsgálatában a saját cselekedetek szubjektív szemléletéből érdemes kiindulni. Rákóczi úgy ábrázolja önmagát, hogy személyiségének utólag negatívan megítélt vonásai megváltoztak megtérését követően, s a test és a lélek bűneivel szemben az alázat, az önvád, a bűnbánat és Isten szeretete léptek előtérbe. Határozottan körvonalazott bűnképzete csak ritkán teszi lehetővé egykori önmaga objektív megítélését. Korábbi életéből „bűn”-nek, „vétek”-nek, „gonoszság”-nak vagy „galádság”-nak nevezi mindazt, ami nem felel meg jelenbeli felfogásának, miközben gyakran elemzi a tettek motivációit, és figyelembe vesz lehetséges enyhítő körülményeket is. Különösen szembetűnő némely utólagos értékelés excentrikus jellege, és hogy számos korábbi tettet, meggyőződését, szokását következetesen negatívan ítéli meg.

Bűnjegyzék és tipológia

Rákóczi bűn-fogalma összetett, s az egyén bűnei mellett megtalálhatók benne az állam, a kormányzás és a társadalom bűnei is. Saját bűnlistája meglehetősen hosszú, de a gyermekkor „bűnei”-nek gondosan megkonstruált sorozata, amint az Augustinusnál jelen van, hiányzik. Ártatlanságát ezekben az években többször hangsúlyozza,⁶ de a bűnösség gondolata már az I. könyv elején feltűnik. Itt exponálja először az önszeretet, a konkupiszcencia, a bűnös szenvedélyek, az eredeti bűn, az engesztelés és a predesztináció fogalmait. Augustinus nyomán elpanaszolja a korábban oly gyakran hullatott könnyek elapadását.⁷ Felidézve mostohaapja, Thököly Imre 1685-ben törökök által történt elfogatását, elgondolkodik: ha akkor ott lehetett volna, a szultán udvarába küldték volna, s át kellett volna térnie az iszlám hitre. Mérlegeli a vértanúság választásának le-

3 A kétféle szeretet elméletéhez vö. AUGUSTINUS, *Confessiones*, XIII, VII, 8.

4 E felfogás megtalálható más magyar szerzők önéletrajzi írásaiban is a 18. század első feléből és középeről, így például Bethlen Miklós, Mikes Kelemen és Bethlen Kata munkáiban.

5 A „megtérés” ábrázolásához Augustinusnál vö. AUGUSTINUS, *Confessiones*, VIII, I, 1–2.

6 „Consolor multum, dum de tempore infantiae et initio adolescentiae meae cogito, vere enim credo, Domine, me fuisse innocentem in conspectu tuo”; „Conservasti tunc me, Domine, fors innocentem”. CP 7, 9; Vall., 12, 14.

7 „O quoties prorupistis ex oculis meis, me nolente atque detestandae lacrymae [...]! Cur nunc arescitis, dum Deo Salvatori contritio cordis demonstranda est?” CP 4; Vall., 10.

hetőségét, ami által Isten megszabadította volna a bűnök későbbi rabságából.⁸ Rákóczi itt az el nem követett bűn motívumát alkalmazza, nem függetlenül Augustinustól, aki hosszan elmélkedik a csupán lehetséges bűnökről is.⁹

Konkrét „bűnök”-et a gimnáziumi évekből említ először, miközben főúri gyerekcsínyeket nagyít fel bűnökké. Csehországi és sziléziai tanulmányainak idejéből egy távcső és egy körző ellopását említi; a távcsőlopást visszatekintve a láthatatlan dolgok kutatása és a ritkaságokkal való foglalkozás iránti hajlandóságával magyarázza. A tettek fő motívumaként mindkét esetben a gőgöt, a kérésre való képtelenséget nevezi meg. Mindkét eset az első augustinusi lopás összefüggésében értelmezendő, de Augustinus szimbolikus jelentőségű körtelopásától¹⁰ eltérően Rákóczi – utólagos értelmezése szerint – nem a tiltott tettben, hanem magában a tárgyban lelte örömét. Bűne nagyságának növelésére hozzáfűzi: ha keresték volna nála a tárgyakat, szégyenében talán meg is esküdött volna, hogy nincsenek nála, sőt nem is látta őket.¹¹ Itt is feltűnik az el nem követett bűn motívuma.

Tizenhatodik életévét „tisztaságára nézve végzetes”-nek¹² nevezi. Ez ismét párhuzam Augustinusszal, akin a férfiaság első jelét apja ugyanebben az életkorban figyelte meg a *Confessiones* szerint.¹³ Körülményes körülírásokból kivehető, hogy a pubertás tapasztalata, a nemi érettség önkielégítésre készítette Rákóczit, ami, saját bevallása szerint, szokásává vált. A tett bűnös volta, mint állítja, egy kazuisztikai könyv „véletlen elolvasása révén” tudatosult benne, s bár e bűn „rettenetes büntetését” az Ószövetségben is olvasta, fenntartotta a szokást. Utólag azzal menti magát, hogy akkor „semmilyen más bűnt nem követett el”. Ifjúságának erre a „bűnös szokása”-ra, „tisztátalanságai”-ra többször visszatér.¹⁴

1692 nyaratól 1693 tavaszáig Rákóczi nővére bécsi házában lakott, ahol – mint írja – megismerte a világi szórakozásokat, mindenekelőtt a kártyát, a színházat és a szerelmet. Ezzel kapcsolatban akkori gyóntatójának szemére veti hanyagságát, mivel bűnei felsorolását sem korholással, sem buzdítással nem szakította félbe, „jóllehet csaknem minden bűn szokásává vált”.¹⁵ Itt azzal menti magát, hogy egyik bűnt sem eltökélt gonoszságból követte el; a legtöbbet talán el sem követte volna, ha úgy ismerte volna meg őket, ahogyan most Isten kegyelme révén látja. Konkrétan egy öt évig tartó „világi szerelem”-ről tesz említést, melynek révén talán elkerülte „az ifjúság egyéb sok helytelen cselekedetét és a súlyosabb vétkeket”.¹⁶

8 CP 12; Vall., 16.

9 AUGUSTINUS, *Confessiones*, II, VII, 15. Vö. Peter SCHÄFER, *Das Schuldbewusstsein in den „Confessiones” des hl. Augustinus. Eine religionspsychologische Studie* (Würzburg: 1930), 113.

10 Vö. AUGUSTINUS, *Confessiones*, II, IV, 9.

11 CP 23; Vall., 25.

12 „Hic annus aetatis meae 16. fatalis fuit puritatis meae”. CP 24; Vall., 26–27.

13 AUGUSTINUS, *Confessiones*, II, III, 6.

14 Vö. pl. CP 29; Vall., 30.

15 „quamvis omnia propemodum peccata devenere mihi habitualia”. CP 32; Vall., 33.

16 „absit a me dicere non peccasse, sed vere et in hoc peccato meo secreto providentiae tuae ductu effectum est, quod hocce vehementi amore occupatus, fors plurimos evitaverim juventutis inordinatos actus et grandiora peccata.” CP 33; Vall., 33.

Az 1693/94. évi itáliai utazás leírásában hangsúlyozza, hogy Velencében Isten csaknem két héten át megőrizte őt „az új bűnöktől és mások rossz példájától”.¹⁷ A firenzei tartózkodás kapcsán megvallja, azért óvta magát a prostituáltaktól, mert undorodott tőlük, és félt a testi betegségektől. Lelkét azonban „ellepte a bűn fekélye, és állatok módjára hempergett a mocskokban”.¹⁸ Loretóban nagy megrendülést érzett, és „kien-gesztelte bűnnel terhes lelkiismeretét”.¹⁹ Számos érzéki kísértés ellenére, írja, Rómában és Nápolyban „állhatatos” maradt, de topikusan utal közelebről meg nem nevezett „titkos bűnei”-re.²⁰

További bűnlistáján megtalálható még a „vak gög”,²¹ a vallási kérdésekben kialakított „különvélemények”,²² a hazugság,²³ a „bűnös vakmerőség”²⁴ és a gondolatban elkövetett házasságtörés.²⁵ Az érzéki szenvedélyek és a gög gyakori hangsúlyozása bűnként Augustinusnál is előfordul.²⁶ 1702 karácsonyán Varsóban kezdődött Rákóczi viszonya Sieniawska hercegnővel, ami közel tíz évig tartott, és levelekkel dokumentált.²⁷ A kapcsolatot utólag topikusan „világi házasságtörő szerelem”-nek nevezi, egyben megpróbálja igazolni politikai szándékaival és anyagi érdekeivel.²⁸ A viszony miatt érzett bűnbánat a *Confessio* II. könyvének egyik fő motívuma.²⁹ A XIV. Lajos udvarában töltött időszak fő „bűnei” az önszeretet, a disszimuláció és a világi örömök, beleértve két udvarhölgy iránt egy időben érzett szerelmét.³⁰

A magánember bűneinek ábrázolása közben Rákóczi nem feledkezik meg azokról a bűneiről sem, amelyek az ország és a magyar nép ügyeit érintik, s amelyeket mint politikus, hadvezér és fejedelem követett el. E megkülönböztetést maga teszi meg,³¹ a két kategória azonban, mint például a Sieniawska-szerelem esetében, néha átfedi egymást. Hangsúlyozza, a szabadságharcot nem életének megjobbításával kezdte, hanem a vilá-

17 „quod me in hac universali corruptione omnis propemodum inhabitantium carnis duabus septimanis degentem a novis peccatis et pravis aliorum exemplis conservaveris.” CP 34; Vall., 34.

18 „anima mea lepra peccati scatebat, et animalium instar volutabatur in coeno.” CP 36; Vall., 36.

19 „et criminibus oneratam conscientiam expiavi.” CP 37; Vall., 36.

20 CP 38–39; Vall., 38.

21 CP 42–44; Vall., 42.

22 CP 45; Vall., 43. 1704 húsvétvasárnapján az ünnepi asztalnál például Rákóczi a lelkiismeret és a lélek halhatatlanságának kérdéseiről vitatkozott, Széchényi Pál kalocsai érsek és Bercsényi Miklós generális jelenlétében. TóTH Gergely, „Felekezatiség és történelmi emlékezet: A Rákóczi-szabadságharc a 18. századi honi történetírásban”, *Történelmi Szemle* 52 (2010): 13–36, 15–16.

23 CP 109, 129; Vall., 87, 103.

24 CP 216; Vall., 177.

25 „amore quoque puellae obscurae originis captus pronus in adulterium ruissem”. CP 48–49; Vall., 46.

26 Vö. pl. AUGUSTINUS, *Confessiones*, VIII, IV, 9.

27 CP 139; Vall., 111. Vö. *Correspondance de François II Rákóczi et de la palatine Elżbieta Sieniawska 1704–1727*, publiée avec collaboration de Gábor Tüskés par Ilona Kovács et Béla KÖPECZI (Budapest: Balassi Kiadó, 2004).

28 CP 151, 158, 170, 183, 187, 195–196; Vall., 124, 130, 140, 150, 154, 161.

29 CP 201–202, 206; Vall., 166, 169.

30 CP 223–227, 234; Vall., 183–187, 192.

31 „Par fuerat status conscientiae et animae meae exeuntis, qui fuerat intrantis; foedatus peccatis privati hominis intraveram, peccatis principis aggravatus redii in Poloniam.” CP 177; Vall., 146.

gi politika szabályait és az emberi bölcsesség illúzióit követte, miközben az önszeretet és az öntetszelgés hiú vágya ösztönözték. Felsorolja saját erőnyeit, de Isten előtt ezeket is bűnnek nyilvánítja, mondván, képmutatásból fakadtak.³² Megemlíti „néhány száz fogoly” megöletését egy közelebbről meg nem nevezett hadi cselekmény során.³³ A tett okát és körülményeit elhallgatja, saját szerepét nem jelöli meg pontosan, s felelősségét azzal próbálja csökkenteni, hogy megjegyzi, mások tanácsát követte. Felhívja a figyelmet a tett egykori és jelenbeli megítélésének különbségére, mondván, annak idején nem tartotta bűnnek, most azonban barbárnak és embertelennek nevezi azt. Ez volt az egyetlen cselekedet, állítja, amit bán, hogy fejedelemként elkövetett. A tettét ugyanebben az értelemben még egyszer felemlíti.³⁴

Ismételten kijelenti, hogy az önszeretet irányította a közügyek intézésében.³⁵ Elmondja, hogy az 1710. évi béketárgyalások idején az államügyek örvén távozott Lengyelországba, a valódi okot azonban, azaz a Sieniawska iránti szerelmet, mint írja, csak Isten ismeri. Itt jegyzi meg, hogy bűnei egy részét nem fedi fel az emberek előtt.³⁶ Azt, hogy nem akart lemondani a fejedelmi címről, esküje és követői tanácsa mellett a hiú dicsvággal és az önszeretettel indokolja.³⁷ Kijelenti: tudatában volt annak, hogy ha száműzetésben marad, örökre élni fog a nép szívében.³⁸ A békekötés feltételeinek el nem fogadása miatt utólag ugyancsak bűnösnek mondja magát.³⁹ A fejedelmi hatalom elvesztését, a száműzetést és a földi élet nyomorúságait bűneiért kapott igazságos büntetésnek tekinti.⁴⁰ A törökországi tartózkodás leírásában egy közelebbről meg nem nevezett titok meggondolatlan felfedése kapcsán a szószerzés bűnével vádolja magát, amit azonban, mint írja, nem szándékosan követett el, azaz felmenti magát lelkiismerete előtt.⁴¹

Más személyek és embercsoportok tetteivel kapcsolatban Rákóczi viszonylag ritkán használja a „bűn” kifejezést. François Joseph Longueval, az öt Bécsnek eláruló császári kapitány tettét, ami börtönbe juttatta, gaztettnek („scelus”) nevezi.⁴² Báró Károlyi Sándort, egykori generálisát, aki meghatározó szerepet játszott a harcokat lezáró békekötésben, utólag hitszegőnek és árulónak mondja, akinek a bűne nyilvánvaló, és ha-

32 CP 69–70; Vall., 63.

33 CP 151–152; Vall., 124–125.

34 CP 253; Vall., 207–208.

35 CP 75, 155–156; Vall., 67, 128–129.

36 „neque turpitudinem meam tibi celatam esse cupio, quamvis hominibus non revelem”. CP 170; Vall., 140.

37 CP 173; Vall., 142.

38 „exulante minime et vel maxime ubi conservato usque ad finem populari favore me in cordibus ipsorum semper permansurum manifestum est.” CP 173; Conf., 142.

39 CP 179; Vall., 147–148.

40 „Decretum justitiae tuae fuit, ut punires me peccatorem; decretum misericordiae tuae fuit, ut punires me in tempore amissione dignitatis principatus mei, exilio et plurimis jacturis bonorum meorum et temporalis vitae miseriis”. CP 184; Vall., 151.

41 CP 358–361; Vall., 295–297.

42 CP 104; Vall., 83.

lálbüntetést érdemelne.⁴³ A „bűn” terminust és annak szinonimáit összesen öt embercsoport esetében használja: ezek a császári katonaság, a fejedelmek, a francia királyi udvar, saját udvara és a magyar nép. A császári katonaság fő bűne az ismétlődő erőszak az adóbehajtás során.⁴⁴ A fejedelmek erkölcsét negatív fejedelmi tükör formájában osztorozza; a fő bűnök itt szerint a hiúság, a vallás megvetése, a gőg és a világi szórakozások keresése.⁴⁵ A francia udvarban megfigyelte, hogy azok, akik korábban bűneik és erkölcstelen életük miatt mellőzöttek voltak, a király halála után a herceg mellé állva „kezdték fönnhordani fejüket”.⁴⁶ Saját udvarának bűnei az iszákosság, az egyenetlenség és további, előtte talán ismeretlen bűnök.⁴⁷ Elítélően említi, hogy kíséretének két, egyébként is meggondolatlan, megbízhatatlan és bűnös tagja áttért az iszlám hitre.⁴⁸ A pástor és a nyáj bibliai hasonlatát önmagára és udvarára alkalmazva kijelenti, hogy az udvarához tartozók bűneit is magára veszi. Az ő bűneikért hozott engesztelő áldozatnak nevezi magát, s míg önmagának büntetést, nekik kegyelmét kér.⁴⁹

A *Confessio* II. könyvében Magyarország bűnét tematizálja Rákóczi. A biblikus történelemfelfogás értelmében hangsúlyozza, Isten bűnei – a pompakedvelés, a zabolatlanság és a tőle való elfordulás – miatt bünteti az országot a törökkel, a főnemeselek lázadásával és széthúzásával, a felekezeti küzdelmekkel és a dicsőség kioltásával.⁵⁰

A bűn felfogása

A bűn és a kegyelem mibenlétét, egymáshoz való viszonyát érintő fejtegetések nagymértékben meghatározzák az egész mű koncepcióját, tartalmát és felépítését. A bűn kapcsán Rákóczi olyan kérdéseket boncolgat, melyek filozófiai, antropológiai szempontból sem érdektelenek. Rákóczi elképzelése a bűnről és a bűnbánatról hagyományos vallási-teológiai keretben jelenik meg, miközben a tisztaság kulturális mintáját is bevonja az értelmezésbe.⁵¹ Megjelenik a keresztény antropológia két alappillére: az ember bűnös, s egyben *imago Dei*; a kettő közül Rákóczi az elsőt túlhangsúlyozza.

43 CP 180; Vall., 148.

44 CP 64; Vall., 58.

45 CP 189–190; Vall., 156–157.

46 CP 249–250; Vall., 205.

47 „Quot enim peccatis te offendimus, Deus tam bone et misericors; quot ebrietatibus, dissidiis, contentionibus et fors et aliis ignotis mihi sceleribus provocavimus in nos justam vindictam tuam”. CP 372; Vall., 306.

48 CP 372; Vall., 306.

49 „Revela, Domine, turpitudines nostras nobis, compunge cor nostrum, ut gemamus de omnibus peccatis et delictis, quibus te hoc anno offendimus; duplica in me has lacrymas et gemitus, ut ego qua pastor illorum gemam et doleam de propriis, et de gregis mei peccatis”; „En me tibi offero pro his omnibus in sacrificium: percute, flagella, puni me, dummodo parcas ipsis”. CP 372–373; Vall., 306–307. A „fejedelem mint a nép rossz pástora” eszméhez vö. ERASMUS, *Adagia*, II 8, 65.

50 CP 166; Vall., 137.

51 CP 198–200; Vall., 163–165. Vö. Peter BURSCHEL, *Die Erfindung der Reinheit: Eine andere Geschichte der frühen Neuzeit* (Göttingen: Wallstein, 2014).

A megtérést, a bűnbánatot és a szerencsés túlélést tanúsító életrajzi eseményeket, melyek a száműzetés irodalmának gyakran alkalmazott identitásmintái és trópusai, a különös kegyelem és a kiválasztottság bizonyítékeként fogja fel. A *Confessio* hangsúlyosan ábrázolja a fejedelem tusakodását a bűn, a kegyelem, a szabad akarat, az isteni igazságosság és irgalmasság igen sokat vitatott, különböző felekezeti értelmezéseknek kitett problémáival.⁵² Rákóczi megkísérli kifürkészni az augustinusi kegyelemtan dogmatizálásának határait, s megpróbálja igazolni önmagát és felfogását az emberek előtt. A korábbi életszakasz negatív erkölcsi megítélése révén sötét képet rajzol emberi fejlődéséről, ami a túlzott önleértékelésben nyilvánul meg elsősorban. Az önvádnak részben konkrét esetek, részben irodalmi minták szolgálnak alapul.

A „bűnös” múltat Rákóczi önábrázolásának és istenképének központi elemévé stilizálja. Megtért bűnősként értelmezi önmagát, aki nem feledkezett meg a múltjáról; Isten a szabadító, aki a bűn szolgaságából elhívta őt a saját szolgálatára. A saját bűnösség hangsúlyozása kettős funkciót tölt be: egyrészt egy teológiai, mint az isteni kegyelem háttere és indoklása, másrészt egy narratológiai, mint az elbeszélés kiinduló helyzete, amely elvezet önmaga megszűnéséhez és a megtéréshez. Az erősen negatív megvilágítás, melyben a bűnnel terhelt fejedelem megjelenik, nem a valóban elkövetett bűnökről szóló tudósításként kap értelmet, hanem az önéletrajzi elbeszélés szerkezetében betöltött narratív funkciója révén. Annak az alapvető fordultnak az ábrázolásáról van szó, amely a legnagyobb múltbeli elveszettségtől vezet el a kegyelem által az istenközelség jelenbeli boldogságához. Ez az elbeszélésszerkezet ad értelmet a saját cselekedetek negatív ábrázolásának.

Rákóczi bűn-fogalmának középpontjában az egész ember Istennel szembeni bűnös mivolta áll: az ember alapvetően „bűnös”. A cselekedetek, mindenekelőtt a saját tettek megítélését egy augustinusi-janzenista hatást tükröző erkölcsi értékrendszer határozza meg, szoros összefüggésben a megtért és vezeklő fejedelem képével, s erősen ritualizálva a *confessio* mint bűnvallás és imádság írott formájában. A bűnnel kapcsolatos teológiai diskurzusban olyan, dogmatikai szempontból részben vitatott, sőt veszélyes kérdések állnak előtérben, mint a rossz eredete, Isten igazságossága és az akarat szabadsága, s nagy hangsúlyt kapnak a kegyelem, a bűnbocsánat, a tisztaság, a büntetés, a megváltás, a vezeklés és a gyónás témái is. A félelem a bűntől és annak következményeitől áthatja az egész munkát. A „tettes” szándékait és motívumait a „tett körülményei”-vel együtt Rákóczi gyakran felmentő tényezőként értelmezi. Ugyanezzel a céllal hangsúlyozza, hogy korábban nem ismerte az isteni parancsokat.

A bűn fogalmát Rákóczi nem határozza meg pontosan, de Augustinusszal egybehangozóan az Istentől való elfordulásnak tartja. Nem osztályoz közvetlen módon, mint Augustinus,⁵³ s nem tesz különbséget a bűn erkölcsi, vallási és jogi fogalmai között sem. Ugyanakkor terminológiája változatos, s a *macula*, *delictum*, *vitium*, *culpa*, *peccatum*, *crimen*, *scelus* és *turpitudine* fogalmakkal kellőképpen differenciál. Leggyakrabban a *peccatumot*

52 Így pl. CP 80–81; Vall., 72–74. Vö. FRENYÓ Zoltán, *Szent Ágoston és az augusztinizmus* (Budapest: MTA BTK-Szent István Társulat, 2018), 287–298, 376–388.

53 Vö. William E. MANN, „The Theft of the Pears”, *Apeiron* 12 (1978): 51–58, 52–54.

és a *vitium*ot használja. Visszatekintve a bűn Rákóczi számára a Jézussal (Istennel) való találkozás szimbolikus helye, ahol felfedezi az Ő feléje irányuló végtelen szeretetét. Az istenközeliség és a bűnbocsánat érzései a „megtérés” utáni tipikus érzelmek közé tartoznak a spirituális irodalomban, szoros összefüggésben a hitért vállalt küldetés szükségességéről vallott meggyőződéssel.⁵⁴ A bűn ábrázolása, súlyosságának hangsúlyozása – Augustinushoz hasonlóan – az isteni kegyelem hatékonyságának kiemelését szolgálja. Bűnös „én”-jét Rákóczi – ugyanúgy, mint az ember sorsát, üdvösségét és elkárhozását – Isten igazságosságának és irgalmasságának feszültségében szemléli.

A bűn- és bűnbocsánat-koncepció kiindulópontja Ádám bűnbeesése, ami Augustinus nyomán Port-Royal kedvelt teológiai témái közé tartozott, s amellyel Rákóczi önálló elmélkedésben foglalkozik.⁵⁵ Ugyanide sorolhatók az emberi természet Krisztus által történt megújítása, az isteni igazságosság és szeretet, a kegyelem, a szabad akarat, a vezeklés és a megigazulás eszméi is. Bűnével Ádám Rákóczi szerint – Port-Royal tanításával egybehangzóan – tartósan romlásba vitte az emberi természetet, s a bűnre való hajlandóságot és a halandóság állapotát hagyta utódaira.⁵⁶ Az első és legsúlyosabb bűn, ugyanúgy, mint Augustinusnál,⁵⁷ a gőg (*superbia*).⁵⁸ Bár minden ember bűnősként születik, Isten irgalma lehetővé teszi, hogy ne kárhozzon el mindenki. Az ember bűnével megbántott Istent emberi áldozattal, Krisztus halálával kellett kiengesztelni.⁵⁹ A keresztség eltörli a *macula originalis*t, azaz az eredendő bűnt, de nem szünteti meg a kívánság ösztönét (*cupiditas, concupiscentia*).⁶⁰ A bűn forrása a „gonosz ösztön”, ami a teremtéstől fogva benne van az emberben. A kegyelem segítségével az ember visszaszerezheti a szabad akarat helyes használatát, de Isten kegyelme nélkül nem tehet semmit az üdvösségéért.⁶¹ A bűn mint egyéni döntésen alapuló cselekedet feltételezi az ember szabad akaratát. Rákóczi itt lényegében az Ószövetséget és Augustinust követi, de felismeri, hogy Augustinus felfogása az eredendő bűnről⁶² és a janzenisták tanítása

54 Peter DINZELBACHER, *Bernard von Clairvaux: Leben und Werk des berühmten Zisterziensers* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2012), 16; Dieter BREUER, „Konversionen im konfessionellen Zeitalter”, in *Konversionen im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit*, Hrsg. von Friedrich NIEWÖHNER und Fidel RÄDLE (Hildesheim–Zürich–New York: 1999), 59–69. Egy kálvinista prédikátor katolizálásának mint megtéréstörténetnek az önéletrajzi ábrázolásához lásd pl. *Vörösmarti Mihály kálvinista prédikátor megtérése históriája*, kiad. JANKOVICS József, NYERGES Judit, ford., jegyz. GERÉBY György (Budapest: Argumentum Kiadó, 1992).

55 Vö. AUGUSTINUS, *Confessiones*, VIII, X, 22.

56 CP 76–77; Vall., 68–69.

57 William M. GREEN, „Initium omnis peccati superbia: Augustine on pride as the first sin”, *University of California, Publications in Classical Philology* 13 (1949): 407–432.

58 CP 78–81; Vall., 70–73.

59 CP 84–86; Vall., 75–77. Augustinus megváltás-elméletéhez vö. AUGUSTINUS, *Confessiones*, VII, XXI, 27.

60 CP 198–199; Vall., 163–164. A concupiscentia hármas tipológiájához lásd AUGUSTINUS, *Confessiones*, X, XXX, 41–42 (concupiscentia carnis, concupiscentia oculorum, ambitio saeculi). Vö. 1 Jn 2, 16.

61 CP 193–194; Vall., 159–160. Vö. HAMVAS Endre Ádám, „Bűn és emberi természet Szent Ágoston és Pelagius vitájában”, in *Tempora mutantur: Tanulmányok az időről és a bűnről*, szerk. TÓTH Orsolya (Debrecen: Debreceni Egyetem Klasszika-filológiai és Ókortörténeti Tanszék, 2015), 359–371; FRENÝÓ, *Szent Ágoston és az augusztinizmus*, 287–298, 376–388.

62 *Logik des Schreckens: Augustinus von Hippo: De diversis quaestionibus ad Simplicianum I 2.*, Deutsche Übers.

a predestinációról a keresztény dogmatikában igen sokat vitatott, különböző felekezeti értelmezéseknek kitett, ellentmondásos elméletek. A *gratia efficax*ra vonatkozó fejtegetésekben az augustinusi *Confessiones* X. könyvének 23. fejezetére hivatkozik, ahol azonban Augustinus nem a kegyelemről, hanem a boldog életről és az igazság szeretetéről értekezik.⁶³ Részletesen tárgyalja az isteni szeretet egyenlőtlen eloszlásának problémáját, s hosszan foglalkozik a szabad akarat, a kegyelem, Isten rendelése és az üdvösség viszonyának kérdéseivel. A kérdésekre végül nem ad egyértelmű választ, s az egyházban fennálló nézetkülönbségekre hivatkozva nyitva hagyja azokat.⁶⁴

A bűnbánat kérdésében Rákóczi lényegében az Újszövetség felfogását képviseli. Eszerint Jézus kereszthalála engesztelő áldozat és eszkatológiai esemény, amely bizonyítja Isten ember iránti szeretetét. Jézus személyében és művében maga Isten lépett közbe az emberért, hogy megszabadítsa a bűntől. Jézusnak ez az odafordulása a bűnösökhöz egyben felhívást jelent a bűn elleni elkötelezettségre. A bűnbánat szerepe Rákóczi számára az, hogy visszanyerje önazonosságát egy lelki válsághelyzetben; a bűnbánat spirituális célja az, hogy helyreállítsa a bűn révén szétrombolt kapcsolatát Istennel. Munkáját üdvtörténeti keretbe helyezi, s önmaga büntetéseként és engesztelő áldozatként értelmezi; az írást egyben a bűnök jóvátételének és önmaga megtisztításának aktusaként fogja fel.⁶⁵ A saját bűnösségének szükségszerűségéről szóló fejtegetéseket történelemértelmezéssé fejleszti, s az egyén bűneinek összefüggésében saját népe bűnösségéről és megváltásáról gondolkodik.

A konkupiscencián kívül a bűn másik oka Rákóczi szerint az önszeretet (*amor proprius*), ami ugyancsak Port-Royal kedvelt témái közé tartozik. Az önszeretetet többször nevezi „a vágy átkozott magvá”-nak, „minden bűn forrása”-nak.⁶⁶ Az önszerete-

von Walter SCHÄFER, hrsg. und erklärt von Kurt FLASCH (Mainz: Dieterich'sche Verlagsbuchhandlung, 2012), 71–74, 315. A bűn, eredendő bűn és konkupiscencia fogalmak jelentése és használata Augustinusnál sem egységes, változik az időben, és a különböző művekben részben más értelmezést kapnak. Vö. Athanase SAGE, „Le pêche original dans la pensée de Saint Augustin de 412 à 430”, *Revue des Études Augustiniennes* 15 (1969): 75–112; William J. O'BRIEN, „Original Sin in Augustine's »Confessions«”, *Thought. A Review of Culture and Idea* 49 (1974): 436–446; Malcolm E. ALFLATT, „The Development of the Idea of Involuntary Sin in St. Augustine”, *Revue des Études Augustiniennes* 20 (1974): 113–134; Terry L. MIETHE, *Augustinian Bibliography 1970–1980*, With Essays on the Fundamentals of Augustinian Scholarship, Foreword by Vernon J. BOURKE (Westport/Conn–London: Greenwood Press, 1982), 212; Walter SIMONIS, „Anliegen und Grundgedanke der Gnadenlehre Augustins”, *Münchener Theologische Zeitschrift* 34 (1983): 1–21; J. HUHNS, *Ursprung und Wesen des Bösen und der Sünde nach der Lehre des Kirchenvaters Ambrosius* (Paderborn: Schöningh, 1933).

63 CP 380; Vall., 312.

64 „Nolo, Domine, scrutari, arcana iudiciorum, descendere in abyssum decretorum tuorum”. CP 196; Vall., 161; CP 332–335; Vall., 274–277; „et involvitur haec questio, quam ipse Paulus apostolus tuus primus impenetrabilem asseruit [...], sed a quo scholarum pluralitas sententiarum differentiam induxit in Ecclesiam, alii in operanda salute sua homini multum, alii parum, alii nihil attribuunt.” CP 344; Vall., 283–284; „Sed superest adhuc, ut prolata de gratia memorum, in quibus procul dubio tanquam in materia hodie plurimum agitata”. CP 379; Vall., 311.

65 „Suscipe, Domine, sacrificium humilis confessionis et agnitionis nihili mei, quam ego hoc anno conscripsi”. CP 377; Vall., 310.

66 „O maledictum cupiditatis semen”, CP 75; Vall., 67; „hic est fomes ille peccati, fons et origo omnis mali, ex quo omnia peccata emanant”. CP 167; Vall., 138.

tet, ami a legkülönbébb formákban nyilvánulhat meg, mint például a haza szeretete,⁶⁷ csak Isten szeretetével lehet legyőzni. Az önszeretet szigorú ostromozása a II. és III. könyv egyik állandó motívuma.⁶⁸

A bűn és bűnbánat retorikája

Rákóczi önbecsmérlése és a bűn-koncepció kifejtése erősen stilizált és retorizált. Retorikájában jól felismerhető a Biblia, a cicerói beszédművészet, az augustinusi hang és frazeológia, a liturgikus szövegek, valamint a patetikus-janzenista meditációs stílus hatása.

A *Confessio* központi szerkesztési elve a beszélgetés Istennel, azaz a fiktív dialógus. Rákóczi tudatosan kihasználja a dialógus-szerkezet lehetőségeit és retorikai eszközeit, melyek segítségével kollokvialis elevenséget hoz létre, s megalkotja saját arcképét. A fiktív beszédhelyzet az ismételt Istenhez és az olvasóhoz fordulás, valamint a *confessio*-műfaj retorikai alakzatainak használata révén jön létre. A változatos megszólító formulák és a keletkezési körülményekre történő utalások aláhúzzák a mű interszónális jellegét, és hozzájárulnak a valódi jelentés homályban tartásához. A távollévő címzettek megidézése transzcendálja a teret és az időt, miközben a beszélő mintegy kivonja magát e dimenziókból. A retorikai alakzatok fő célja az elhitetés, az önéletrajz poétizálása és fikcionalizálása, s ezek az eszközök nem kis mértékben hozzájárulnak a bűnbánó Rákóczi alakjának megteremtéséhez.

A bibliai utalások, a bibliai helyek amplifikációi és kontaminációi, az ezekkel való retorikai játék alapvetően jellemzik Rákóczi prózáját. A bibliai gondolatok átvétele mellett gyakori a frazeológiai átvétel és az érzelmi reminiscencia a meditatív részekben, többnyire tagoló funkcióban. Gyakran parafrázeálja és inspirációs forrásként használja a zsoltárokat, azon belül a bűnbánati zsoltárokat: „Gyógyíts meg engem, Uram, és töröld el ezt a bűnt ifúságom többi, talán mindmáig ismeretlen tudatlanságával együtt”.⁶⁹ A bűnös világ metaforája, ugyanúgy, mint Augustinusnál, „Babilon”,⁷⁰ másutt „romlott, babiloni semmittevés”-ről ír.⁷¹ Korábbi bűnös-képmutató „én”-jét ismételtelen bemeszelt síremlékhez hasonlítja.⁷² Másutt „az ördögnek a fejedelem öltözékében és trónján ülő, álcázott rabjára”-nak nevezi magát.⁷³

67 „amor in patriam, vel verius dixerim amor ille proprius”. CP 155–158, itt: 156; Vall., 128–130, itt: 128.

68 Így pl. CP 167–168, 171–173, 183–184. 199–200, 221–224, 267, 282, 288, 317, 332; Vall., 138–139, 141–142, 151–152, 164–165, 182–184, 222, 234, 239, 262, 274.

69 Így pl. „Sana me, Domine, et dele hoc delictum cum reliquis juventutis meae fors necdum notis ignorantis”, CP 23; Vall., 25. Vö. Zsolt 6, 3: „Sana me, Domine, [...]”; Zsolt 24, 7: „Delicta juventutis meae, et ignorantias meas ne memineris.” További példa: „Meremur, Domine, quae patimur, innumera sunt enim scelera nostra et caput nostrum transscenderit”, CP 97; Vall., 317.

70 CP 31; Vall., 32. Vö. 1 Péter 5, 13; Jel. 14, 8.

71 „perversae Babilonis otio consumpto”, CP 102; Vall., 82.

72 „quid fui praeterquam sepulcrum dealbatum”, CP 151; Vall., 124; lásd még CP 36, 210; Vall., 36, 172. Vö. Mt 23, 27.

73 „sub principis vestitu et in ejus throno sedens larvatum daemonis mancipium”, CP 151; Vall., 124. Vö. Ján. 12, 31.

Számos utalás található a páli levelekre: „a bűnösök [...] így akarják veled egyesíteni Beliált, és a te frigyládádat Dágon templomában helyezik el”.⁷⁴ Az istenszeretet Rákóczi számára a „rég ember halála, az új ember élete”.⁷⁵ Másutt a régi ember önhittségéről ír.⁷⁶ A korintusiakhoz írt első levélből származó idézetet beilleszti egy retorikai kérdésbe, és amplifikálja: „Ne gyötörjön-e engem a te Apostolod mondása, aki azt állítja, hogy nem tud egyetlen bűnről sem, mégsem hiszi, hogy megigazult?”⁷⁷ Többször rájátszik a széles és a keskeny útról szóló jézusi parabolára: „A te tanításoddal és segítségeddel választottam én a magány és a bűnbánat keskeny útját”.⁷⁸ János apostol első levelének egyik helyét ugyancsak parafrázálja: „Úgyhogy ha valaki azt állítja, nincs bűne, az hazudik.”⁷⁹

A bűn természetének megvilágítására – Augustinushoz⁸⁰ hasonlóan – gyakran használ szemléletes, olykor paradox analógiákat, metaforákat, allegóriákat és szimbólumokat. A bűn, illetőleg a bűnösség a Bibliában, Augustinusnál,⁸¹ a középkori és kora újkori kegyességi, misztikus irodalomban egyaránt előforduló, topikus szimbólumaihoz tartozik az elfordulás/eltávolodás Istentől,⁸² a hűtlenség,⁸³ a tévelygés/zabolátlan futkosás,⁸⁴ a vakság,⁸⁵ a szolgaság,⁸⁶ a rabság,⁸⁷ a tisztátalanság,⁸⁸ a beszennyeződés,⁸⁹ a sárban fetrengés,⁹⁰ a sötétség,⁹¹ a betegség⁹² és a halál.⁹³ Ezek gyakran szembeállítás keretében jelennek meg. Maga a bűn fogalma is szimbolikus jelentés kap. Az önszeretet

74 „peccatores [...] sic volunt tecum unire Belial, et arcum tuam deponunt in fanum Dago”, CP 75; Vall., 67. Vö. 2 Kor 6,15; 1 Sám 5,2.

75 „tu es mors veteris, vita novi hominis”, CP 332; Vall., 274. Vö. Kol 3,1–17; Ef 4, 22–24; AUGUSTINUS, *De vera religione*, XXVI, 48, 34.

76 „veteris hominis praesumptione ductus”, CP 81; Vall., 72.

77 „anxiat me dictum apostoli tui, qui quamvis nullius se mali conscium dicat, non tamen se justificatum credit?” CP 19; Vall., 22. Vö. 1 Kor 4,4.

78 „te docente et adjuvante elegi viam arctam solitudinis et poenitentiae”, CP 80; Vall., 71, lásd még: CP 201, 364; Vall., 165, 299–300. Vö. Mt 7, 13–14.

79 „si quis peccatum non habere dicat, mendax sit”, CP 362; Vall., 298. Vö. 1 Ján 1, 8–10.

80 Patrick J. POWERS, *The Concept of Guilt in the Confessions of St. Augustine: A Phenomenological Study* (Pittsburgh, PA: Duquesne University Dissertation, 1978), 14, 21–22; Balogh József, „*Vasa lecta et pretiosa*”: Szent Ágoston konfessziói. Egy stílustörténeti tanulmány vázlat (Budapest: Franklin, 1918).

81 Vö. Leo C. FERRARI, „Symbols of Sinfulness in Book II of Augustine’s »Confessions«”, *Augustinian Studies* 2 (1971): 93–104.

82 CP 68; Vall., 61.

83 CP 364; Vall., 299.

84 CP 364; Vall., 299.

85 CP 68; Vall., 82.

86 CP 362; Vall., 298.

87 CP 29; Vall., 31.

88 CP 199–200; Vall., 163–164.

89 CP 19, 149; Vall., 22, 123.

90 CP 75; Vall., 67.

91 CP 144, 202; Vall., 115, 166.

92 CP 23, 212; Vall., 25, 174. Vö. AUGUSTINUS, *Confessiones*, X, III, 4.

93 CP 202; Vall., 166.

metaforái többek között a cselszövő,⁹⁴ az igazi Próteusz,⁹⁵ az erős fegyveres vitéz⁹⁶ és a bűn, a gonosz vagy a vágy taplója.⁹⁷ Augustinus katonai jellegű kifejezőmódja, mely szerint az Isten igazságossága és kegyelme (irgalma) közti harcban a kegyelem győz,⁹⁸ módosított formában megvan Rákóczinál is.⁹⁹

Számos erőteljes metaforát találunk a bűnnel összefüggésben. Így például Velence „a vétkek és borzalmas bűnök tengerén úszó város”.¹⁰⁰ „[E]zek [ti. a szétszórtság és a sóvárgás] legátkosabb gyümölcssei vágyam fájának, melyet a bűn plántált belém”.¹⁰¹ „[S]zeretet nélkül [...] igásbarommá váltam”.¹⁰² A bűn, a közöny és az igazság állapota közti viszony kérdésének szemléltetésére a mérleg metaforáját használja: míg a bűnös és a közönyös ember a vágy, a méltánytalanság serpenyőjébe ömleszti bűneit, az igaz ember a szeretet serpenyőjét tölti meg.¹⁰³ Isten nélkül Rákóczi önmegnevezése „[á]llat, hústömeg, rothadás, hamu és por”.¹⁰⁴ Másutt „a világ, a hús és az ördög rabszolgája” metaforát alkalmazza önmagára.¹⁰⁵ „A vágy székhelye és lakása a képzelet”, állítja.¹⁰⁶

A retorikai kérdések és megszólítások különösen a meditatív részekben gyakoriak. Az első példa Augustinusra utal: „Ki vagyok én, hogy szeresselek Téged [...]”.¹⁰⁷ További példák:

Mi az hát bennem, Uram, ami elborzaszt engem a gyalázatos haláltól, a börtöntől és a száműzetésből való száműzetéstől, és rosszként tünteti föl előttem? Mi az oka a kísértéseknek, amelyekről – mint mondtam – jogos a félelem? Mekkora a ragaszkodás a földi élethez a világban és önmagamban [...]. Ó, esztelen és csalfa képzelet, mily rettegést tudsz kelteni bennem az esetleg bekövetkező események előrelátásával? Vágy taplója, meddig leselekedsz rám? Ó, testi élet, miért igyekezek megtartani téged?¹⁰⁸

94 CP 4; Vall., 10.

95 CP 196; Vall., 161.

96 CP 155, 199, 240; Vall., 128, 164, 197. Vö. Luk 11,21.

97 CP 167, 330, 351; Vall., 138, 272, 289.

98 *Logik des Schreckens*, 74.

99 CP 25; Vall., 27, vö. még 114. jegyzet. További példa: „non ego mihi sum contrarius, sed tu in me pugnas contra me”, CP 68, Vall., 61.

100 „qua civitatem hanc in peccatorum et nefandorum scelerum mari natantem conservas”, CP 34; Vall., 34.

101 „hi sunt enim soli pessimi fructus arboris concupiscentiae meae, quam peccatum plantavit in me”, CP 68; Vall., 61.

102 „sed quid mirum, nihil amando quid potui agere; ut jumentum factus fueram, agebam ut illud”, CP 111; Vall., 89.

103 CP 167–168; Vall., 138.

104 „animal, massa carnis, putredo, cinis et pulvis”, CP 365; Vall., 300.

105 „ille ego mundi, carnis et daemonis mancipium feci”, CP 149; Vall., 123.

106 „sedes est et habitaculum concupiscentiae phantasia”, CP 376; Vall., 309.

107 „Quis sum ego, ut amam te”, CP 220; Vall., 181. Vö. „Quid tibi sum ipse, ut amari te”, Augustinus, *Confessiones*, I, V, 5.

108 „Quid ergo est, o Domine, in me, quae ipsam mortem ignominiosam, carceres et exilii exilia horrere facit, et tanquam mala repraesentat? Quae est tentationum, quas metuere justum esse dixi, causa? Quam adhaesio illa vitae temporali, mundo et mihimet ipsi: [...] O insana et illusoria imaginatio, quae in me horrore potes horum fors venturorum praevisionem, fomes cupiditatis, usquequo insidiaberis mihi! O vita corporis, cur studeo conservare te!” CP 351; Vall., 289–290.

Ó, Uram, még meddig ragadnak rám szennyeim és mocskaim? Még meddig hentergek helyzetemnek ebben a fertőjében és mocsarában? [...] szégyellem, hogy így beszenyyezve álljak elébed, de vajon más vagyok-e, amikor szent tested vételéhez járulok?¹⁰⁹

[...] mi más áradhatott ki, mint rossz, fertőző rosszaságom és romlottságom mocsarából?¹¹⁰

A bűn kiemelésének kedvelt retorikai alakzata az ellentét, mely gyakran strukturáló szerepet tölt be, s egyben szemléletmódot jelez: „[...] az emberek elképzelése és hívságos véleménye szerint fejedelem, a te színed előtt azonban por és bűnös vagyok.”¹¹¹ „Azt mondod, szeretted a gyermekeket és a kicsinyeket, és engem mégis bűnősként szeretnél jobban [...]”¹¹² „Jogos, Uram, hogy vallomásaim közben szégyenkezzem, te pedig örvendj a bűnbánó megtérésének, s hogy én megalázkodjam, te pedig mindörökké fölmagasztaltass minden teremtményed által.”¹¹³ „Általad történt [...], hogy [...] példaképül állítottak mások elé. De jaj, viszont tőlem származtak leplezett gőgöm cselekedetei [...]”¹¹⁴ „Megszabadítottál engem a bilincsektől, és én önként vettem föl ismét a sátán bilincseit.”¹¹⁵

Jellegzetes kérő formulák a következők: „Fölismerem, Uram, bűneim nagyságát, [...] Kérlek, idézd emlékezetembe őket [...]”¹¹⁶ „növeld miattuk érzett fájdalmamat”;¹¹⁷ „Kérlek, büntess meg miattuk”;¹¹⁸ „Idézd emlékezetembe, mutasd meg nekem a rosszat, amit tettem”;¹¹⁹ „Fogadd el teljes égő áldozatként akaratomat, és segíts, hogy elégjen gondviselésed oltárán, a te szereteted tűzében, és ne ródd fel bűnömül, ha csalatkozom”;¹²⁰ „állítsd elém bűneimet és hálátlanságomat is, nem azért, hogy gyönyörködjem bennük, hanem hogy sírjak miattuk keserűségben és szívem belső zokogásával.”¹²¹ „Bocsáss meg, ó, Uram, és tisztíts meg titkos bűneimtől, a hanyagságoktól és mindennapos

109 „O Domine, usquequo haerebo in quisiiliis et sordibus meis, usquequo volutabor in hoc coeno et luto conditionis meae? [...] pudet ita conspurcatum praesentare me tibi; sed num alius sum, dum ad participationem Sanctissimi Corporis tui accedo?” CP 375; Vall., 308.

110 „quid praeter malum emanere potuit ex scaturigine malitiae, putredinis et corruptionis meae?” CP 100; Vall., 319.

111 „Principis in consideratione et vana opinione hominum, sed pulveris et peccatoris coram te”, CP 3; Vall., 9.

112 „Infantes et parvulos dicis te diligere, et tamen me peccatorem plus dilexisti”, CP 19; Vall., 22.

113 „Justum est Domine, ut ego erubescam confitens, tu vero gaudeas de conversione poenitentiam agentis; humilior ego, et exaltare tu ab omnibus creaturis tuis in aeternum.” CP 20; Vall., 23.

114 „A te fuit, [...] quod [...] aliis pro exemplo proponebar. Sed heu vere a me processerunt occultatae superbiae effectus”, CP 23; Vall., 25–26.

115 „liberasti me e vinculis, et ego spontanee vincula Sathanae reassumpsi.” CP 130; Vall., 104.

116 „Agnosco, Domine, enormitatem scelerum meorum, [...] revoca, quaero, in mentem eas”, CP 38; Vall., 37.

117 „auge et dolorem meum de iis”, CP 38; Vall., 37.

118 „fac me, quaesio, poenitere”, CP 69; Vall., 62.

119 „Revoca in memoriam, repraesenta mihi mala, quae feci”, CP 210; Vall., 172.

120 „Accipe in holocaustum voluntatem meam et adjuva, ut ea in altari providentiae tuae igne amoris tui consummatur, et ne imputes mihi in peccatum, si illudor.” CP 147; Vall., 118.

121 „Revoca in mentem ea, et repraesenta mihi peccata, ingratitude meas, non ut delecter in iis, sed ut defleam illas in amaritudine et gemitibus cordis mei intrinsicis”, CP 149; Vall., 123.

tökéletlenségeimtől, melyek gyarlóságom és nyomorúságom művei voltak.”¹²² Bűneivel kapcsolatban többször idéz egy Augustinusnak tulajdonított kifejezést: „Itt égess meg, itt marcangolj szét”.¹²³ Az invokációszerű mondatok biztosítják a gyónás, a bensőségeség illúzióját.

Az érzéki szerelem témáját, de az egyéb bűnöket is – ugyanúgy, mint Augustinus – ismételten összekapcsolja vezeklő és dicsőítő imádságokkal, fohászokkal.¹²⁴ Előfordul, hogy a bűn nagyságát és megrögzöttségét közmondással vagy szólással hangsúlyozza: „visszatértem [ti. a bűnökhöz], mint kutya a hányásához”,¹²⁵ az önszeretet „bolhából elefántot csinál, és az elefántokat bolhának tünteti föl”.¹²⁶ Descartes nevezetes fordulatára utal a megfogalmazás: „mégis vagyok valami, de mi?”¹²⁷ Közismert szállóigét amplifikál, amikor azt írja: az ártatlan gyönyör ha nem folyik is, mégis csöpög, és lassú csöpögéssel kivájja az állhatatosság követ.¹²⁸

A bűn gyakran használt retorikai alakzataihoz tartozik a fokozás: „nekem, a [...] legbűnösebb bűnösnek”,¹²⁹ „teelötted hamu és féreg, és minden bűnös közül a legbűnösebb”,¹³⁰ a megszemélyesítés: „Mindenhova befurakszik az önszeretet, [...] beférkőzik a testbe, beférkőzik lelkünkbe”,¹³¹ a szenvedélyes felkiáltás, utalva az Exsultet szövegére, illetőleg Augustinusra: „Ó, boldog bűn, amely megérdemelte, hogy ily hatalmas és ily nemes megváltója legyen!”,¹³² a halmozás: „a hazug szándékok, képmutató cselekedetek és a hazug fájdalmak közepette fölülkerekedett könnyörületesség igazságosságon”¹³³ és a felsorolás: az önszeretet „[a]zt színleli, hogy vezekel a bűnbánók között, együtt imádkozik az ájtatosokkal, sanyargatja a testét, pusztában lakik, böjtöl, megveti a világot, tűri az ellentmondást, viseli a keresztet, szereti felebarátját, imád téged, ó,

122 „Parce, o Domine, et munda me ab occultis meis, et a negligentis imperfectionibusque quotidianis, quae fragilitatis et miseriarum mearum opera fuere”, CP 288; Vall., 239.

123 „hic ure, hic seca”, CP 148, 152; Vall., 118, 125. Változatai: CP 85, 350; Vall., 76, 289. Vö. NAGY SZENT GERGELY, *Moralia in Iob*, VII, xix, 22; Petrus LOMBARDUS, *Comm. in Psalmos*, Ps. 6.2; *Breviarium Romanum*, Appendix, 10. oct. lect. 6: „Domine, hic ure, hic seca, hic non parcas, ut in aeternum parcas.”

124 Így pl. CP 32–33; Vall., 33–34.

125 „redii ut canis ad vomitum”, CP 25, 75, 266; Vall., 27, 67, 221.

126 „muscas crescere facit in elephantes, et hos sub muscarum specie repraesentat”, CP 266; Vall., 221. Vö. „Elephantum ex musca facis.” ERASMUS, *Adagia*, I 9, 69.

127 „sum tamen aliquid, sed quid?”, CP 365; Vall., 300. Vö. René DESCARTES, *Meditationes de prima philosophia*, Meditatio II. *De natura mentis humanae*. Quod ipsa sit notior quam corpus, 22–23: „Manet positio, nihilominus tamen ego aliquid sum. [...] Sed quid igitur sum? Res cogitans; quid est hoc?”

128 CP 265; Vall., 220–221. Vö. „Gutta cavat lapidem, non vi, sed saepe cadendo.” GARIOPONTUS, *Ad totius corporis aegritudines remedium libri V* (Basileae: 1531), 1, 17; „Assidua stilla saxum excavat.” ERASMUS, *Adagia*, III 3, 3; OVIDIUS, *Ars amatoria*, I, 475 sq.; GALÉNOSZ, *Temp.*, 3, 84 I.

129 „mihi [...] peccatorum maximo”, CP 19; Vall., 22.

130 „ante te, Domine, cinis et vermis peccatorum maximus”, CP 148; Vall., 119.

131 „omnibus se ingerit amor proprius, [...] inest corpori, inest animae nostrae”, CP 267; Vall., 222.

132 „o foelix culpa, quae tantum ac talem meruit habere redemptorem”, CP 367; Vall., 302. Exsultet: „O felix culpa quae talem et tantum meruit habere redemptorem.” Vö. AUGUSTINUS, *Enchiridion*, VIII; AQUINÓI SZENT Tamás, *Summa Theologica*, III, 1,3, ad 3.

133 „inter omnes hos falsarum propositionum et praevaricationum actus, falsos dolores, praevaluit misericordia tua super iustitiam tuam”, CP 25; Vall., 27.

végtelen jóság”.¹³⁴ Az ismétlődő szavak, mondatrészek alapul szolgálnak tartalmi kapcsolatok kifejezéséhez.

Az idézett példák aláhúzzák a *Confessio* erős érzelmi karakterét, és nyilvánvalóvá teszik az apologetikus szándékot. A bűn retorikája, mely fontos részét alkotja az elhite-tés retorikájának, nagymértékben segítette Rákóczit abban, hogy feldolgozza életének rendkívüli eseményeit, döntő fordulatát, és értelmet adjon a fájdalmas tapasztalatoknak. A bűn, a bűnbánat és az önvád fokozott retorizálásának, aszketikus eltúlzásának elsődleges célja az, hogy életét és tevékenységét engesztelő áldozatként ábrázolja, melyet népe felszabadítása érdekében hozott. Egy másik fontos cél az önigazolás: az, hogy meggyőzően érveljen hivatásának teljesítése mellett az olvasó előtt.

Források, minták, párhuzamok

Teológiai ismereteiről Rákóczi ellentmondásos képet rajzol. Egyrészt tudatlanságát, az isteni inspiráció szerepét hangsúlyozza topikusan,¹³⁵ másrészt utal Augustinus *Confessiones*ének és más vallási könyvek olvasására. Megint másutt teológusok véleményére hivatkozik, illetőleg kabbalisták és asztrológusok könyveinek olvasását említi.¹³⁶

Rákóczi bűn-koncepciójának forrásai között első helyen áll Augustinus *Confessionese* és a teológiai augusztinizmus negatív antropológiája.¹³⁷ A bűn fogalma mindkettőjük számára fontos hermeneutikai eszköz az emberi lét és a saját „én” megértéséhez.¹³⁸ Mindketten állandó feszültséget tételeznek a saját bűnösség szükségyszerűsége és az isteni kegyelem segítsége között. A bűn-képzet egyik fő forrása Rákóczinál az, hogy felismerte az ellentmondást saját korábbi cselekedetei és léte, illetőleg Isten feltételezett elvárásai között. A *confessio* fogalmát mindketten „hitvallás”-ként és „dicsőítés”-ként értelmezik, egyben Istenhez visszatérő mozgásnak és „áldozat”-nak tartják.¹³⁹ A *confessio* az istendicsőítés eszköze; a műnek, mint áldozatnak a célja kibékülni és egyesülni Istennel.

A háromszoros bűn (*concupiscentia, curiositas, superbia*) augustinusi koncepciója¹⁴⁰ módosított formában megvan Rákóczinál is. A gögöt, a lélek felfuvalkodottságát mindketten a legnagyobb bűnnek tartják; az érzékiségben való elmerülést mindketten a

134 „simulat se poenitere in poenitentibus, orare cum devotis, corpus macerare, eremos colere, jejunare, mundum contemnere, contradictiones pati, cruces bajulare, proximum amare, te, o infinita bonitas, diligere”, CP 196; Vall., 161.

135 „te dictante haec me scripsisse, qui ignarus ea nunquam didici.” CP 81; Vall., 72.

136 „tunc curiosorum librorum lectioni, cabalistarum figmentis, astrologorum praedictionibus” CP 122; Vall., 97. Vö. Wilhelm SCHMIDT-BIGGEMANN, *Politische Theologie der Gegenauflklärung: De Maistre, Saint-Martin, Kleuker, Baader* (Berlin etc.: Gruyter, 2004).

137 Patricius V. STUHLNANN, *Confessiones S. Augustini, Nicolai Bethlen et Francisci Rákóczy* (Budapest: Buschmann F., 1897); BRISITS Frigyes, *Szent Ágoston és Rákóczi Ferencz Vallomásai* (Pécs: Dunántúl R. T. Könyvnyomdája, 1914).

138 Vö. POWERS, *The Concept...*, 34–42.

139 Joseph RATZINGER, „Originalität und Überlieferung in Augustinus’ Begriff der confessio”, *Revue des Études Augustiniennes* 3 (1957): 375–392.

140 Vö. MIETHE, *Augustinian Bibliography*, 206–207.

megtérés egyik fő akadályának tekintik. Mindkét műben megjelenik a rejtett bűnöktől való félelem gondolata.¹⁴¹ További közös motívum a bűnök miatti gyakori sírás, a sírás imádság közben és a könnyek adománya.¹⁴² A *Confessiones* belső szerkezetét, mely lényegében a bűnbeesés és megváltás bibliai elbeszélésmintáját követi,¹⁴³ Rákóczi az Ádám bukásáról és Krisztus születéséről írt, két hosszabb elmélkedésben jeleníti meg. A kegyelemtan, a szabad akarat és az eredendő bűn vonatkozásában további összevetés szükséges Augustinus *Soliloquia*, *De gratia et libero arbitrio* és *De diversis quaestionibus ad Simplicianum* című munkáival.

A második referenciális keret a bűn-fogalom értelmezése és irodalmiasítása a janzenista és a janzenista inspirációt követő szerzőknél. Rákóczi tematizálja ugyan az eredendő bűn Jansenius által radikalizált formáját és a kegyelem kizárólagos szerepének hangsúlyozását az üdvözülésben, s érinti az értelem és az akarat megromlásának eszméjét, de visszariad az egyértelmű állásfoglalástól e kérdésekben. Az ezzel kapcsolatos elképzeléseket a janzenista traktátus- és meditációs irodalom tanulmányozása révén ismerte meg közelebbről Grosbois-ban, s ilyen típusú könyveket magával vitt Törökországba is. A rodostói könyvtár nem egyértelműen azonosított kötetei között négy, részben janzenista ösztönzést mutató munka foglalkozott a bűn, a bűnbánat és a penitencia témájával.¹⁴⁴ A Rákóczi által ugyancsak Grosbois-ban megismert Pierre Nicole¹⁴⁵ önálló traktátusokat szentelt a bűn, a konkupiszcencia, az önszeretet és az önmegismerés problémáinak, melyekben kisebb hangsúlyeltolódások és mérsékeltebb állásfoglalások is megfigyelhetők Augustinus felfogásához viszonyítva.¹⁴⁶ Az embert Nicole is alapvetően bűnösnek nyilvánítja; a legsúlyosabb bűn nála az önszeretet. A port-royali augusztinizmus karteziánus változatát képviselő Nicole részletesen foglalkozik a bűn és kegyelem, az eredendő bűn és szabad akarat, a képmutatás és bűn viszonyával. Élesen elítéli a világi szórakozásokat, mint bűnre vezető alkalmakat. A janzenista hatású emlékiratok, önéletrajzok és vallomások egy részében ugyancsak fontos szerepet játszik a bűnös „én” ostromozása, a magány dicsérete és a megtérés részletes ábrázolása.¹⁴⁷ Az emlékezést gyakran itt is a bűnvallás beszédhelyzetének imitációja indítja el.

141 Augustinus, *Confessiones*, X, XXXVII, 60.

142 Augustinus, *Confessiones*, IV, V, 10; VII, XXI, 27. Vö. Friedrich BILLICHSICH, „Vom »Schuldbewußtsein« und »Sündengefühl« in den Konfessionen des hl. Augustinus”, *Theologie und Glaube* 24 (1932): 629–634, 633; József BALOGH, „Unbekanntes in Augustins Konfessionen: Amor Amoris Dei. Deo plenus. Imber Lacrimarum”, *Didaskaleion* (1926): 5–21.

143 Leo C. FERRARI, „The Pear-Theft in Augustine’s Confessions”, *Revue des Études Augustiniennes* 16 (1970), 233–241.

144 Éva KNAPP et Gábor TÜSKÉS, „La bibliothèque de Rodostó (Tekirdağ, Turquie) du prince François II Rákóczi: Nouvel essai de reconstitution”, *Wolfenbütteler Notizen zur Buchgeschichte* 39, 2 (2015): 185–208, Nr. 18, 82, 94, 104.

145 ZOLNAI Béla, „A janzenista Rákóczi”, *Széphalom* 1 (1927): 177–181, 266–288, 269–271.

146 Béatrice Guion, *Pierre Nicole moraliste* (Paris: H. Champion, 2002); „Pierre Nicole (1625–1695)”, *Chroniques de Port-Royal* n° 45 (1996): 7–349.

147 Constance CAGNAT-DEBOEUF, „Port-Royal et l’autobiographie”, *Cahiers de l’Association Internationale des Etudes Françaises* n° 49 (1997): 223–242; Pascale MENGOTTI-THOUVENIN, „Port-Royal, laboratoire de Mémoires”, *Chroniques de Port-Royal* n° 48 (1999): 15–55; TÜSKÉS Gábor, „A janzenizmus kutatásának néhány kérdéséhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015): 161–180, 176–179.

Egy harmadik vonatkozási pont a bűn-tematika hangsúlyos jelenléte a magyar irodalomban a 16. századtól a 18. század elejéig. Ide tartoznak mindenekeelőtt a bűnbánati zsoltárok fordításai,¹⁴⁸ egy vagy több bűn ostorozása¹⁴⁹ és a vezeklő versek,¹⁵⁰ de prédikációk és vitairatok is gyakran foglalkoznak a témával. A fő bűnököt önálló versciklusban dolgozták fel a 17. század első felében.¹⁵¹ A bűnök és büntetések sémáját számos műfajban alkalmazták, és felekezeti szempontból értelmezték. Ez a modell hosszú életűnek bizonyult, melyet a magyar nép kollektív bűnösségének és bűnbánatának eszméje, valamint az idegen uralom mint Isten büntetése elképzelés alapozott meg.¹⁵² A kollektív bűnösség, a bűnbánat, a patriotizmus és az ország – Isten büntetése nyomán bekövetkezett – romlásának eszméi szorosan összekapcsolódtak egymással, s az irodalom és a történelemfelfogás egyik alapkérdésévé váltak. Ezeket az eszméket Rákóczi bizonyosan ismerte, és felhasználta a *Confessió*ban. A magyarok bűnösségének elképzelését a 16–17. századi német szerzők egy része is terjesztette, s gyakran ezt nevezték meg a török elleni harc kudarcának egyik fő okaként.¹⁵³

A bűn és bűnbánat témája sűrűn előfordul Rákóczi más, a száműzetésben írt műveiben is. A *Mémoires* ajánlásában kiemeli: a legnagyobb része annak, amit itt bemutat, a bűnös vágy (cupidité) műve, s bűne mindig szeme előtt lebeg.¹⁵⁴ Ostorozza magát, mivel tettei nagy részét a hiúság, a gőg és a világ szelleme ösztönözték. Elismeri elbizakodottságát, és késznek mondja magát a bűnbánatra. Latin és francia nyelvű aspirációi közül, melyek kézirata összekapcsolódik a *Confessio* kéziratával, tíz a hét fő bűnnel foglalkozik, és azokkal a kísértésekkel, melyek három érzékszervből indulnak ki.¹⁵⁵ Az önszeretet fogalma itt is megtalálható. A Teremtés és a Kivonulás könyvéhez írt meditációkban, valamint az 1723-as év elmélkedéseiben többször és részletesen foglalkozik a bűn témájával.¹⁵⁶

148 Így pl. Szegedi Gergelytől.

149 Így pl. Szkhárosi Horváth András: *Az fösვნყségről; Az Istennek őrգմsságáról*.

150 Így pl. Zrínyi Miklós: *Feszűletre*.

151 Így pl. Madách Gáspár: *Superbia; Auaritia; Inuidia*; [Henyélés]; [Harag]; [Mértéktelenség].

152 ÓZE Sándor, „Bűneiért bünteti Isten a magyar népet”: *Egy bibliai párhuzam vizsgálata a XVI. századi nyomtatott egyházi irodalom alapján* (Budapest: Magyar Nemzeti Múzeum, 1991); BITSKEY István, „A nemzet-sors toposzai a kora újkori magyar irodalomban”, in BITSKEY István, *Mars és Pallas között: Műltszemlélet és sorsértelmezés a régi magyarországi irodalomban* (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2006), 37–60, 44–45, 50–51.

153 IMRE Mihály, *Utak Herborn és Nápoly között: Tanulmányok a 16–18. századi protestantizmus irodalmáról* (Debrecen: Tisztántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények, 2015), 367.

154 *Mémoires du prince François II Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'à sa fin*, Avec une postface et des commentaires de Béla KÖPECZI, texte établi et appareil critique par Ilona Kovács (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978), 11–15.

155 *Aspirationes principis Francisci II. Rákóczi / Aspirations du prince François II Rákóczi*, Texte latin établi et annoté par Balázs DÉRI, texte français établi et annoté par Ilona Kovács, avec des commentaires de Lajos HOPP (Budapest: Akadémiai Kiadó – Balassi Kiadó, 1994), 17–21, 94–99.

156 *Meditationes principis Francisci II. Rákóczi / Méditations du prince François II Rákóczi*, Texte latin établi et annoté par Balázs DÉRI, texte français établi et annoté par Ilona Kovács, avec une étude et des résumés de Gábor TÜSKÉS (Budapest: Balassi, 1997), 12–182, 526–743, 402–521.

A *Confessio peccatoris* külön fejezetet alkot a bűn és bűnbánat-téma önéletrajzi feldolgozása és a kora újkori Augustinus-recepció történetében. A bűn-diskurzus vizsgálata önmagában csak részben adhat számot a mű összetettségéről. A *Confessióban* Rákóczi egyfelől kísérletet tesz arra, hogy eligazodjon egymástól nagyon különböző politikai, műfaji, retorikai, teológiai, spirituális és más hagyományok között, s valamiképpen összeegyeztesse azokat. A munka jelzi, hogy a szerző identitása válságban van, keresi önmagát, és megoldás után kutat egy különleges egzisztenciális és történelmi helyzetben. Másfelől azzal, hogy Rákóczi megváltoztatja a hangsúlyokat egy élmény előadásában, csínytevéseket vagy jelentéktelen ügyeket bűnné nagyít fel, illetőleg morálisan kétes, netán szégyenletes tetteket felismerhetetlenné stilizál retorikai eszközökkel, közvetve relativizálja az objektív erkölcsről és a világ értelmes normatív rendjéről vallott hagyományos elképzelést. A *Confessio* szubjektív hitelességében nincs okunk kételkedni, de az önvád objektív őszinteségét és valóságát, s ezzel az önéletrajz irodalmiasításának mértékét érintő kérdéseket ma még nem tudjuk pontosan megválaszolni.